

Pretorių ieškinių įtaka romėnų deliktų teisei

Jurgis Bartkus

<https://orcid.org/0000-0002-2603-7149>

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedros asistentas

socialinių mokslų daktaras

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva

Tel.: +370 5 236 6170

El. paštas jurgis.bartkus@tf.vu.lt

The Influence of Praetorian Actions on Roman Tort Law

Jurgis Bartkus

(Vilnius University (Lithuania))

The article examines the influence of two actions created by Roman praetors, namely *actio utilis* and *actio in factum*, on the development of the main source of tort law in Rome – the *Lex Aquilia*. The text of the *Lex Aquilia* established important concepts of tort law, *i.e.*, illegality, the principle of compensation for damage, causation, but the success of the *Lex Aquilia* cannot be attributed solely to the text itself. The beauty of Roman law lies in the fact that, by separating the functions of the praetor and the judge (*iudex*), the Romans allowed the praetors to create various actions which contributed to the interpretation of the *Lex Aquilia* and the formation of Roman tort law.

Keywords: Roman law, civil actions, tort law, praetors.

Pretorių ieškinių įtaka romėnų deliktų teisei

Jurgis Bartkus

(Vilniaus universitetas (Lietuva))

Straipsnyje nagrinėjama Romos pretorių sukurtų dviejų ieškinių, t. y. *actio utilis* ir *actio in factum*, įtaka pagrindinio deliktų teisės šaltinio Romoje – *Lex Aquilia* – raidai. *Lex Aquilia* tekste numatytos svarbios iki šiol žinomos deliktų teisės koncepcijos, t. y. neteisėtumas, žalos atlyginimo principas, priežastinis ryšys, tačiau *Lex Aquilia* sėkmė negali būti priskirta vien tik pačiam tekstui. Romėnų teisės grožis glūdi tame, kad, atskirdami pretorių ir teisėjų (lot. *iudex*) funkcijas, romėnai leido pretoriams sukurti įvairius ieškinius, kurie reikšmingai prisidėjo prie *Lex Aquilia* aiškinimo ir romėnų deliktų teisės formavimosi.

Pagrindiniai žodžiai: romėnų teisė, civiliniai ieškiniai, deliktų teisė, pretoriai.

Received: 25/10/2025. Accepted: 12/12/2025

Copyright © 2025 Jurgis Bartkus. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Lietuvos teisės doktrinoje dažnai galime išgirsti teiginį, kad proceso teisė yra „tarnybinė šaka, aptarnaujanti materialiąją teisę ir pritaikyta materialiosios teisės normoms realizuoti“¹. Tačiau šis apibūdinimas kiek nuvertina proceso teisės svarbą materialiosios teisės raidai. Tam tikrais atvejais proceso teisė gali nulemti materialinės teisės formavimąsi. Puikus to pavyzdys yra romėnų privatinė teisė, kurioje pretorių veikla proceso teisėje padarė didelę įtaką privatinės teisės raidai. Šio straipsnio **tikslas** yra apžvelgti vieną iš tokių pavyzdžių – straipsnyje nagrinėjama senovės Romos pretorių sukurtų dviejų ieškinių, t. y. *actio utilis* ir *actio in factum*, įtaka pagrindiniam deliktų teisės šaltiniui Romoje – *Lex Aquilia* – aiškinti ir taikyti.

Šio straipsnio **objektas** yra pretorių ieškinių, t. y. *actio utilis* ir *actio in factum*, įtaka *Lex Aquilia*. Atliktas tyrimas koncentruojasi į ikiklasikinį ir ankstyvąjį klasikinį romėnų teisės periodizacijos laikotarpį, nes tuo metu pretorių veikla darė didelę įtaką romėnų teisės raidai². Kai kuriose straipsnio dalyse taip pat pateikiama nuorodų į modernius Lietuvos teisės šaltinius, tačiau šie šaltiniai neišplečia tyrimo objekto, o tik patvirtina, kad pretorių sukurti ieškiniai prisidėjo prie iki šiol aktualių romėnų deliktų teisės principų suformulavimo.

Straipsnio tikslo yra siekiama išsikeliant šiuos **uždavinius**: 1) apžvelgti pagrindines deliktų teisės normas, numatytas *Lex Aquilia* tekste. Šiam uždaviniui yra skirta pirmoji straipsnio dalis. Kaip matysime, *Lex Aquilia* tekste įtvirtintos svarbios teisės normos, reglamentuojančios atsakomybę už nuosavybės pažeidimus; 2) atskleisti *actio in factum* ir *actio utilis* sampratą ir pateikti išsamesnę pretorių funkcijų romėnų teisėje apžvalgą. Šis uždavinys analizuojamas antroje straipsnio dalyje, kurioje taip pat atskleidžiamas vienas iš pagrindinių romėnų teisės procesinių pasiekimų – procese esminę reikšmę turėjo pretoriai, kurie suformuluodavo teisinės gynybos priemones, tačiau patį ginčą išspręsdavo atskiras subjektas – teisėjas (lot. *iudex*); 3) atskleisti ir paaiškinti, kaip *actio utilis* ir *actio in factum* prisidėjo prie *Lex Aquilia* aiškinimo ir atitinkamai prie pamatinių deliktų teisės principų ir taisyklių susiformavimo. Šiam klausimui skiriama trečia ir paskutinė darbo dalis.

Siekiant įgyvendinti tyrimo uždavinius yra pasitelkiama tyrimo **metodologija** – tyrimas neapsiriboja vien istoriniu metodu, bet naudojama ir ekonominė teisės analizė, kuri padeda pagrįsti dėl pretorių veiklos atsiradusių deliktų teisės naujovių efektyvumą.

Nagrinėjamos **temos aktualumas, ištyrimo laipsnis ir originalumas** – romėnų teisė ir jos įtaka šiuolaikinei teisei yra daugiau nei akivaizdi, todėl moksliniai tyrimai, kuriuose analizuojamas romėnų teisės susiformavimas, gali suteikti ne tik svarbių istorinių įžvalgų, bet ir praturtinti šių dienų teisės turinį. Lietuvos teisės doktrinoje nėra detalai analizuota šiame straipsnyje keliamą problematiką, t. y. *actio utilis* ir *actio in factum* įtaka *Lex Aquilia*. Lietuvoje pretorių veiklą reikšmingai tyrė Ipolitas Nekrošius, Vytautas Nekrošius, Stasys Vėlyvis³, taip pat Marius Jonaitis⁴, tačiau šie autoriai detalai netyrė pretorių veiklos įtakos *Lex Aquilia* kontekste. Užsienio teisės literatūroje galime rasti nemažai mokslinių tyrimų, kuriuose analizuojama pretorių veiklos svarba romėnų teisėje⁵. Tačiau kitaip nei šiame straipsnyje, užsienio autorių moksliniuose tyrimuose detalai ir visapusiškai neanalizuojami keli

¹ DRIUKAS, Artūras; VALANČIUS, Virgilijus (2005). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, p. 41.

² NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (1999). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, p. 19–20.

³ NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (1999). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia.

⁴ JONAITIS, Marius (2014). *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

⁵ Pavyzdžiui, žr.: EBERLE, Lisa Pilar (2024). The Edicts of the Praetors: Law, Time, and Revolution in Ancient Rome. *Law and History Review*, 42, 237–261; ZIMMERMANN, Reinhard (1996). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford University Press.

reikšmingi aspektai: 1) kaip pretorių ir *iudex* funkcijų atskyrimas sudarė sąlygas efektyviam pretorių ieškinių sukūrimui; 2) kaip šis funkcijų atskyrimas ir, atitinkamai, pretorių ieškinių sukūrimas prisidėjo prie *Lex Aquilia* raidos; 3) ekonominės teisės analizės požiūris, kuris pasitelkiamas siekiant įvertinti pretorių ieškinių pagrindų atliktus *Lex Aquilia* aiškinimo ir taikymo pakeitimus.

Tyrime didelę reikšmę turėjo šie **panaudoti šaltiniai ir literatūra** – minėtas įstatymas – *Lex Aquilia*, taip pat Richardo Epsteino, Barry Nicholaso ir kitų teisės mokslininkų darbai.

1. *Lex Aquilia* analizė

Lex Aquilia buvo senovės Romos įstatymas, priimtas III a. pr. Kr. Jis buvo taikomas tais atvejais, kai neteisėtais veiksmais būdavo sunaikinamas arba sugadinamas asmens turtas. *Lex Aquilia* galima drąsiai laikyti teisės aktu, kuris padėjo pamatus šiuolaikinei deliktų teisei tiek civilinės, tiek bendrosios teisės tradicijose. *Lex Aquilia* atsirado tuo metu, kai romėnų teisė perėjo nuo griežto formalizmo ankstyvosios Respublikos laikais prie sudėtingesnės teisinės sistemos. Prieš *Lex Aquilia* įvairūs turto sugadinimo klausimai buvo sprendžiami pagal XII lentelių įstatymų nuostatas⁶. Kaip nurodo David Daube, *Lex Aquilia* visiškai nepakeitė XII lentelių įstatymų ir tam tikrą laiką ar net visam laikui tam tikros XII lentelių įstatymų taisyklės liko galioti kartu su *Lex Aquilia*⁷. Vis dėlto, skirtingai nei XII lentelių įstatymai, *Lex Aquilia* nustatė išsamesnes žalos, padarytos turtui, atlyginimo taisykles.

Lex Aquilia susidėjo iš trijų skyrių. Pirmajame skyriuje numatyta: „Jei kas nors neteisėtai nužudo kito asmens vergą, nesvarbu, ar tai vyras, ar moteris, ar keturkojis gyvūnas, vadinamas *pecudes*⁸, jam bus nurodyta sumokėti savininkui maksimalią aukos vertę, egzistavusią tais metais.“⁹ Antrasis skyrius buvo skirtas *adstipulator*, t. y. asmens, kuris apgaulingai atleido skolą kreditoriui, atsakomybei. Tačiau šis skyrius gana anksti tapo nebeaktualus, todėl tiek klasikiniai, tiek šiuolaikiniai teisininkai jo detalai neanalizavo. Trečiajame skyriuje buvo numatyta: „Dėl visų kitų dalykų, išskyrus nužudytus vergus ar galvijus [*pecudes*], jei kas nors padaro žalą kitam neteisėtai sudegindamas, sulaužydamas ar nutraukdamas, kokia buvo to turto vertė per artimiausius trisdešimt dienų, tiek jis turi būti nubaustas sumokėti savininkui.“¹⁰ Kaip matyti, trečiasis skyrius buvo suformuluotas bendresniais terminais ir apėmė visus atvejus, kai kitam asmeniui buvo padaryta žala sudeginant, sulaužant ar nutraukiant (lot. *urere, frangere, rumpere*) jo turtą. Trečiajame skyriuje žala buvo apskaičiuojama pagal vertę per paskutines trisdešimt dienų iki veiksmo¹¹.

Trys *Lex Aquilia* skyriai atskleidžia tam tikrus pagrindinius deliktų teisės principus: 1) neteisėtumas: „Jei kas nors neteisėtai nužudo.“ Pagal *Lex Aquilia*, deliktas turi būti padarytas neteisėtai (lot. *iniuria*). Terminas *iniuria* geriausiai suprantamas ne kaip bet kokios psichinės būsenos ar išorinių aplinkybių apibūdinimas, bet kaip teisinė išvada dėl asmens veiksmų¹²; 2) interesų apsauga – *Lex Aquilia* saugojo

⁶ Žr.: VĖLYVIS, Stasys; JONAITIS, Marius (2007). *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.

⁷ DAUBE, David (1936). *On the Third Chapter of the Lex Aquilia*, 52 Law Quarterly Review, p. 253.

⁸ *Pecus, pecudis* (mot. giminė) reiškia galvijus, bandą, gyvulius, arba bendrai naminius gyvūnus (pvz., avis, ožkas, jaučius).

⁹ Digest 9.2.2 pr. (GAIUS, *Ad Edictum Provinciale*). In: LAWSON, Frederick Henry (1950). *Negligence in the Civil Law*. Oxford University Press.

¹⁰ Digest 9.2.27.5 (ULPIAN, *Ad Edictum 18*). In: LAWSON, Frederick Henry (1950). *Negligence in the Civil Law*. Oxford University Press.

¹¹ KASER, Max (1984). *Roman Private Law: a Translation*. 2nd edition. Manualia / UNISA, p. 255.

¹² EPSTEIN, Richard (2020). *One Step at a Time in Roman Law: How Roman Pleading Rules Shape the Substantive Structure of Private Law*. In: DARI-MATTIACCI, Giuseppe; KEHOE, Denis (sud.). *Roman Law and Economics II: Exchange, Ownership, and Disputes*. Oxford University Press, p. 309–311.

tam tikras nuosavybės kategorijas, ypač vergus ir *pecudes*, taip pat kitus nuosavybės objektus; 3) žalos atlyginimo principas: „jam bus nurodyta sumokėti“, t. y. pažeidėjas privalo kompensuoti savininkui jo patirtą žalą; 4) žalos įvertinimas pagal konkretų laikotarpį, t. y. patirta žala vertinama ne abstrakčiai, bet konkrečiu laiku: „jam bus nurodyta sumokėti savininkui maksimalią aukos vertę, egzistavusią tais metais“; 5) priežastinis ryšys – *Lex Aquilia* tekste numatyta, kad tarp veiksmų ir žalos turi būti priežastinis ryšys: „jei kas nors padaro žalą kitam neteisėtai sudėgindamas, sulaužydamas ar nutraukdamas, <...> jis turi būti nubaustas sumokėti savininkui“.

Per visą taikymo laikotarpį *Lex Aquilia* tekstas keletą kartų buvo reikšmingai išplėstas. Pavyzdžiui, teisinėje praktikoje žodis *rumpere* (nutraukti) trečiajame skyriuje iš pradžių buvo aiškinamas siaurai, bet vėliau išplėstas, kad apimtų įvairios žalos padarymą, įskaitant atsakomybę už *damnum emergens* (tiesioginius nuostolius, atsirandančius dėl neteisėtų veiksmų) ir *lucrum cessans* (pelną, kurį turto savininkas būtų gavęs, jeigu nebūtų neteisėtų veiksmų)¹³.

Taigi, *Lex Aquilia* nustatė šiuolaikinei teisei žinomas deliktų teisės koncepcijas, t. y. neteisėtumą, žalos atlyginimo principą, priežastinį ryšį ir kt. Kai kurie iš šių konceptų įgydavo papildomą turinį teisinėje praktikoje, tačiau – neabejotinai – didžiausią įtaką *Lex Aquilia* plėtrai padarė pretorių sukurti ieškiniai – *actio utilis* ir *actio in factum*, jie aptariami toliau.

2. Pretorių teisė: *actio utilis* ir *actio in factum*

Romėnų teisė turėjo daug privalumų, tačiau vienas iš svarbiausių jos elementų buvo pretorių teisės (lot. *ius praetorium*) sukūrimas¹⁴. Pretoriai senovės Romoje atsirado apie 367 m. pr. Kr. Žodis „pretorius“ kilęs iš lotyniškų žodžių *praeire* (liet. eiti pirmas) arba *praeesse* (liet. vadovauti). Per visą Romos istoriją pretoriai atliko itin svarbias funkcijas Romos valstybėje. Viena iš svarbiausių jų funkcijų buvo *ius edicendi*, t. y. teisė išleisti ediktus, kuriuose buvo nurodyta, kaip pretoriai vykdys teisingumą savo kadencijos metu. Šie ediktai leido pretoriams sukurti naujas teisinės gynybos priemones (pavyzdžiui, ieškinius (lot. *actiones*)), kai esama civilinė teisė (lot. *ius civile*) buvo nepakankama¹⁵.

Teisininkams, kurie nėra detalai susipažinę su romėnų teise, toks institucinis modelis iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti keistas. Tačiau pretorių teisė turėjo daug privalumų. Romėnai skyrė teisių gynimo priemonių kūrimą, už kurį buvo atsakingi pretoriai, ir ginčų sprendimą, už kurį buvo atsakingas valdžios pareigūnų paskirtas privatus asmuo – *iudex*. Romėnai pirmiausia sutelkė dėmesį į plačiai taikomų teisės gynimo priemonių sukūrimą ir tik vėliau šias priemones pritaikydavo konkrečioje faktinėje situacijoje. Kitaip tariant, pretoriai per savo ediktus suformuluodavo teisių gynimo būdus, kurie atskleidavo, kaip turėtų būti ginamas teisės aktuose numatytas teisinis interesas. Ir tik vėliau – jau kilus ginčui – faktus nustatantis subjektas *iudex* taikė šiuos pretorių suformuluotus gynimo būdus konkrečioje byloje¹⁶.

Vienas iš šio institucinio modelio privalumų buvo tai, kad jis sudarė geras sąlygas efektyviai kurti naujus ieškinius. Skirtingai nuo *iudex*, pretoriai nebuvo saistomi įrodinėjimo taisyklių ir įvairių procesinių reikalavimų, pavyzdžiui, teisės būti išklausytam, pareigos išnagrinėti bylą per protingą laiką ir panašiai. Šie reikalavimai neabejotinai yra būtini, tačiau ekonominiu požiūriu jie yra papildomos proceso sąnaudos, nes neleidžia teisėjui sutelkti didesnio dėmesio teisės plėtrai konkrečioje byloje.

¹³ JUSTINIAN (1979). *The Digest of Roman Law: Theft, Rapine, Damage and Insult*. Penguin Classics, p. 38.

¹⁴ NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (1999). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, p. 12–13.

¹⁵ Žr.: STEIN, Peter (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge University Press, p. 8–12.

¹⁶ EPSTEIN, Richard (2020). *One Step at a Time in Roman Law: How Roman Pleading Rules Shape the Substantive Structure of Private Law*. In: DARI-MATTIACCI, Giuseppe; KEHOE, Denis (sud.). *Roman Law and Economics II: Exchange, Ownership, and Disputes*. Oxford University Press, p. 303.

Kitaip tariant, dažnai dėl įrodymų gausos, pareigos greitai išnagrinėti bylą ar kitų procesinių reikalavimų teisėjai paprasčiausiai neturi laiko ar pajėgumų suformuluoti teisės aiškinimo taisyklių. Tuo tarpu romėnų laikais pretoriai nespėsdavo bylą, todėl galėjo sutelkti daugiau dėmesio į teisės plėtrą, nesirūpindami procedūriniais reikalavimais ar byloje esamų įrodymų gausa¹⁷.

Vieni iš reikšmingiausių pretorių veiklos padarinių yra ieškiniai, t. y. *actio utilis* ir *actio in factum*, kurie buvo sukuriami tais atvejais, kai įstatyme tiesiogiai nustatytų teisės gynimo priemonių buvo nepakankama. Šiuo atžvilgiu tiek *actio utilis*, tiek *actio in factum* iš dalies gali būti prilyginti bendrosios teisės tradicijai žinomiems teisingumo (angl. *equity*) ieškiniams, kurie veikė kaip atsvara kartais nelankstiems ieškiniams, kylantiems iš bendrosios teisės¹⁸.

Kai kurie autoriai sutapatina *actio utilis* ir *actio in factum*. Pavyzdžiui, garsus romėnų teisės tyrėjas B. Nicholas nurodo: „Teisininkai netrukus buvo atleisti nuo būtinybės toliau plečiamai aiškinti *lex* žodžius, nes įsikišo pretorius, kuris suteikė teisę į ieškinį pagal *lex* analogiją (*actio utilis*, taip pat vadinamą *actio in factum*).“¹⁹ Tačiau šie ieškiniai nėra identiški. *Actio utilis* reiškia ieškinį, kurį pretorius sukurdamas siekdamas apimti situaciją, kuri nėra tiksliai apibrėžta įstatyme, tačiau yra pakankamai panaši, kad būtų verta apsaugos. Šiais atvejais ieškovo reikalavimas formaliai neatitiko įstatyme numatytos gynybos priemonės, bet panašaus pobūdžio saugomas interesas leido teigti, kad ieškinys turi būti išspręstas ieškovo naudai. Pavyzdžiui, jeigu įstatymas formaliai ieškovui nesuteikia reikalavimo teisės, bet įstatymo pamatinis tikslas būtų paneigtas neapginus ieškovo interesų, pretorius galėjo įvesti fikciją, kad išspręstų situaciją. Pavyzdžiui, fikciją, kad šalis yra Romos pilietis, nors ji yra užsienietis (lot. *peregrinus*)²⁰.

Kita vertus, *actio in factum*, kuris gali būti išverstas kaip „fakto“ ieškinys, buvo sukuriamas tais atvejais, kai įstatymas apskritai nenumatė jokios gynybos priemonės, kuri bent iš dalies padėtų išspręsti ieškovo reikalavimą. Tokiais atvejais pretorius sukurdamo ieškinį, kuris buvo pagrįstas esama faktine situacija²¹. Kitaip nei *actio utilis*, *actio in factum* nebuvo pagrįstas esamu reglamentavimu ir rėmėsi ne įstatymo „išplėtimu“, o plačia pretoriaus diskrecija kurti naujus ieškinius.

Actio utilis ir *actio in factum* turėjo įtakos įvairiose romėnų teisės srityse. Pavyzdžiui, vienas iš *actio utilis* yra *vindicatio utilis*²², t. y. vindikacinis ieškinys, kuriuo galėjo pasinaudoti asmenys, formaliai nebuvę daikto savininkai, bet turėję teisėtų interesų, susijusių su daiktu (pavyzdžiui, asmenys, turintys bonitarinę (pretorinę) nuosavybę)²³. Tuo tarpu *actio in factum* suteikė ieškovui teisę susigrąžinti laidojimo išlaidas iš už jas teisiškai atsakingo asmens, net jei tarp šalių nebuvo išankstinių sutartinių santykių²⁴. Nepaisant šių svarbių pavyzdžių, *actio utilis* ir *actio in factum* reikšmė puikiai atsiskleidžia *Lex Aquilia*, kuri ir yra analizuojamas toliau.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Federalinių civilinio proceso taisyklių 2 straipsnis panaikina skirtumą tarp teisingumo ir bendrosios teisės ieškinių ir nustato tik vieną ieškinio formą – civilinį ieškinį. Žr.: *Federal Rules of Civil Procedure*, 28 U.S.C., 1938.

¹⁹ NICHOLAS, Barry (1962). *An Introduction to Roman Law*. Clarendon Press (Clarendon Law Series), p. 219.

²⁰ AUBERT, Jean Jacques (2015). *Commerce*. In: JOHNSTON, David (sud.). *The Cambridge Companion to Roman Law*. Cambridge University Press, p. 220.

²¹ Ten pat.

²² BUCKLAND, William Warwick; STEIN, Peter (1975). *Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge University Press, p. 253.

²³ NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (1999). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, p. 12–13.

²⁴ BUCKLAND, William Warwick; STEIN, Peter (1975). *Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge University Press, p. 544.

3. *Actio utilis* ir *actio in factum* reikšmė *Lex Aquilia*

Kaip minėta, *Lex Aquilia* suformulavo pagrindinius deliktų teisės principus. Tačiau faktinių ir teisinių santykių gausa senovės Romoje neišvengiamai nulemdavo situacijas, kai *Lex Aquilia* tekstas tapo nepakankamas. Dėl šios priežasties pretoriai, pasitelkę *actio utilis* ir *actio in factum*, papildė *Lex Aquilia* keturiais aspektais.

Pirma, *Lex Aquilia* buvo taikoma tik tais atvejais, kai žala buvo padaryta pažeidėjo fiziniiais kūno veiksmais, t. y. *corpore corpori*, tačiau pretoriai sukūrė tiek *utilis*, tiek *factum* ieškinius, skirtus deliktams, kurie nebūtinai pasireiškė tiesioginiu pažeidėjo kūno „kontaktu“ su pažeista nuosavybe. Pavyzdžiui, pažeidėjas atidaro tvarto duris, kad gyvuliai galėtų išbėgti ir žūti. Šiuo atveju žala nebuvo padaroma fiziniiais „kūno“ veiksmais tiesiogiai žalojant nuosavybę, tačiau – neabejotinai – gyvulių savininkas patirdavo žalą²⁵.

Šis *utilis* ir *factum* ieškinių sukūrimas gali būti pateisinami daugiau nei vienu pagrindu. *Lex Aquilia* tekstas, kuris įpareigojo atlyginti tik fiziniiais kūno veiksmais padarytą žalą, turėjo kelias problemas: 1) tekstas neapėmė daugelio žalos formų, kai nebuvo tiesioginio fizinio kontakto; 2) tekste neatsispaudė besikeičiančių ekonominių santykių ir naujų nuosavybės žalos formų. Nukentėjusieji, kurių žala nepasireiškė kūno sužalojimu, neturėjo jokių teisinių priemonių apginti savo interesus, todėl buvo priversti arba patys padengti patirtus nuostolius, arba imtis privačios savigynos ir taip sukelti socialinį nestabilumą. Tuo tarpu *actio utilis* ir *actio in factum*, išlaikant pagrindinius *Lex Aquilia* teksto principus, patvirtino vieną iš pagrindinių deliktų teisės ir asmens autonomijos principų – padaryta žala turi būti atlyginta.

Antra, pretoriai taip pat išplėtė *Lex Aquilia* taikymą, kai tarp žalos ir veiksmų egzistavo tik netiesioginis priežastinis ryšys. Pretorių ieškiniai buvo suteikiami ne tik nustačius tiesioginį priežastinį ryšį, kaip numatyta *Lex Aquilia* tekste (žr. I dalį), bet ir nustačius netiesioginį priežastinį ryšį²⁶. Romos teisininkai privalėjo atskirti tiesioginę žalą, dėl kurios buvo galima pareikšti ieškinį pagal *Lex Aquilia*, ir netiesioginę žalą, dėl kurios galėjo būti pateiktas *actio utilis*²⁷. Kai kurie autoriai atkreipia dėmesį, kad netiesioginio priežastinio ryšio atsiradimas yra susijęs su platesniu *Lex Aquilia* termino *occidere* aiškinimu. *Occidere* (liet. nužudyti) yra tiesioginis veiksmas, reiškiantis nužudymą savo rankomis, greičiausiai lazda ar kitu buku daiktu. Tačiau romėnai teisingai iškėlė klausimą: o kas, jei žmogus nužudomas nuodais ar miršta iš bado? Tokiais atvejais buvo naudojama netiesioginio priežastinio ryšio koncepcija²⁸.

Ši naujovė neišvengiamai sukėlė tam tikrų sunkumų, nes tam tikrais atvejais netiesioginė žala yra taip atitolusi nuo neteisėto veiksmo, kad deliktinė atsakomybė negalėdavo kilti. Tokiais ribiniais atvejais pretoriams kildavo klausimas, ar, atsižvelgiant į konkrečias faktines aplinkybes, nukentėjusiajai šaliai turėtų būti suteiktas *actio in factum*²⁹. Nepaisant praktinių sunkumų, šią naujovę taip pat reikėtų vertinti teigiamai. *Actio utilis* ir *actio in factum* padėjo pagrindą priežastinio ryšio teorijai deliktų teisėje, kuri yra plačiai taikoma iki šių dienų³⁰. Romėnai suprato, kad nors kai kuriais atvejais atsakovas tiesiogiai ir

²⁵ Žr. detaliau: JUSTINIAN (1979). *The Digest of Roman Law: Theft, Rapine, Damage and Insult*. Penguin Classics, p. 38.

²⁶ CURSI, Floriana (2016). *The Scope and Function of Civil Wrongs in Roman Society*. In: PLESSIS, Paul J. et al. *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford University Press, p. 602.

²⁷ NICHOLAS, Barry (1962). *An Introduction to Roman Law*. Clarendon Press (Clarendon Law Series), p. 219.

²⁸ AUBERT, Jean Jacques (2015). *Commerce*. In: JOHNSTON, David (sud.). *The Cambridge Companion to Roman Law*. Cambridge University Press, p. 259.

²⁹ GAIUS (1963). *The Institutes of Gaius pt. II*. In: de ZULUETA, Francis (sud.). Oxford University Press, p. 214.

³⁰ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra nurodęs: „Teismų praktikoje pabrėžiama, kad civilinėje teisėje atsakomybės pagrindu pripažįstamas ir netiesioginis priežastinis ryšys, kai žala atsiranda ne betarpiškai iš neteisėtų veiksmų, bet yra pakankamai susijusi su žalingomis pasekmėmis.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-597-421/2015).

nesužalojo asmens ar jo turto, jo netiesioginiai veiksmai sukėlė žalą, kuri mažai kuo skiriasi nuo tiesioginiais veiksmais sukeltos žalos. Todėl nenuostabu, kad pretoriai nukrypo nuo *Lex Aquilia* teksto ir sukūrė papildomus ieškinius siekdami išspręsti faktines situacijas, kurioms netaikomas terminas *occidere*³¹.

Trečia, deliktinės atsakomybės už neveikimą atsiradimas. *Lex Aquilia* tiesiogiai nenumatyta deliktinės atsakomybės už neveikimą (žr. I dalį). Tačiau romėnai teigė, kad kai kuriais atvejais ieškovui, kuriam žala buvo padaryta neveikimu, turėtų būti suteiktas *actio utilis*³². Šiuo atveju romėnų teisės pasiekimas yra tai, kad romėnai sugebėjo aiškiai atskirti aktyvius veiksmus, t. y. veikimą, ir neveikimą, tačiau nenumatė tiesioginės pareigos gelbėti, t. y. romėnų teisėje vien neveikimas nebuvo pakankamas pagrindas kilti deliktinei atsakomybei³³. Veikimo ir neveikimo atskyrimą matome ir šiuolaikinėje deliktų teisėje. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.263 straipsnio 1 dalyje numatoma: „Kiekvienas asmuo turi pareigą laikytis tokio elgesio taisyklių, kad savo veiksmais (veikimu, neveikimu) nepadarytų kitam asmeniui žalos.“³⁴

Ketvirta, pretorius suteikė tiek uzufruktoriui, tiek įkaito turėtojui teisę į kompensaciją pagal *actio utilis*. Pagal *Lex Aquilia* sugadintas daiktas turėjo būti ieškovo nuosavybė, todėl net jei daiktas, į kurį teisinį interesą turėjo uzufruktorius ar įkaito turėtojas, buvo sugadintas ar sunaikintas, jie neturėjo teisės pareikšti ieškinio pagal *Lex Aquilia*. Pretoriai, atsižvelgdami į uzufruktorių ir įkaito turėtojų interesus, leisdavo jiems gintis *actio utilis* pagalba³⁵. Uzufruktorius ar įkaito turėtojas turėjo teisę atgauti ne sugadinto daikto vertę, kaip turėtų būti pagal *Lex Aquilia* tekstą, bet konkrečiai jų patirtą žalą³⁶.

Šiuo atveju *actio utilis* suteikė didesnę svarbą teisiniams interesams, kurie nebūtinai susiję su nuosavybės teise. Uzufruktoriaus ar įkaito turėtojo interesų gynimas neišvengiamai sumažino šalių išlaidas, nes be *actio utilis* šalys turėtų sudaryti sudėtingus sutartinius įsipareigojimus, kurie apsaugotų ne savininkų interesus, t. y. uzufruktoriai būtų turėję su savininkais sudaryti susitarimus, leidžiančius uzufruktoriams gauti kompensaciją už daikto sužalojimą, o įkaito turėtojais būtų turėję reikalauti papildomų savininko įsipareigojimų be paties įkaito.

Taigi, pretoriai *actio utilis* ir *actio in factum* pagalba reikšmingai prisidėjo prie *Lex Aquilia* ir visos romėnų deliktų teisės plėtos: 1) pretoriai suteikė ieškinį tais atvejais, kai žala nebūtinai yra padaroma fiziniais pažeidėjo veiksmais; 2) pretoriai išplėtė *Lex Aquilia* taikymą ir esant tik netiesioginiam priežastiniam ryšiui; 3) pretoriai prisidėjo prie atsakomybės už neveikimą atsiradimo; 4) pretoriai suteikė tiek uzufruktoriui, tiek įkaito turėtojui teisę ginti savo interesus, kai su jų teisiniais interesais susijęs daiktas būdavo sugadinamas ar sunaikinamas.

Išvados

1. *Lex Aquilia* nustatė šiuolaikinei teisei žinomas deliktų teisės koncepcijas, t. y. 1) neteisėtumą: „Jei kas nors neteisėtai nužudo.“ Pagal *Lex Aquilia*, deliktas turėjo būti padarytas neteisėtai (lot. *iniuria*); 2) interesų apsaugą – *Lex Aquilia* saugojo tam tikras nuosavybės kategorijas, ypač vergus

³¹ Žr.: EPSTEIN, Richard (1992). A Common Lawyer Looks at Constitutional Interpretation. *Boston University Law Review*, 72, p. 708.

³² NICHOLAS, Barry (1962). *An Introduction to Roman Law*. Clarendon Press (Clarendon Law Series), p. 220.

³³ EPSTEIN, Richard (2020). One Step at a Time in Roman Law: How Roman Pleading Rules Shape the Substantive Structure of Private Law. In: DARI-MATTIACCI, Giuseppe; KEHOE, Denis (sud.). *Roman Law and Economics II: Exchange, Ownership, and Disputes*. Oxford University Press, p. 318.

³⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 1 d., *Valstybės žinios*. Nr. 74-2262,

³⁵ NICHOLAS, Barry (1962). *An Introduction to Roman Law*. Clarendon Press (Clarendon Law Series), p. 222.

³⁶ CURSI, Floriana (2016). *The Scope and Function of Civil Wrongs in Roman Society*. In: PLESSIS, Paul J. et al. *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford University Press, p. 603.

- ir *pecudes*, taip pat kitus nuosavybės objektus; 3) žalos atlyginimo principa: „jam bus nurodyta sumokėti“, t. y. pažeidėjas privalo kompensuoti savininkui jo patirtą žalą; 4) žalos įvertinimas pagal konkretų laikotarpį. Patirta žala vertinama ne abstrakčiai, bet konkrečiu laiku: „jam bus nurodyta sumokėti savininkui maksimalią aukos vertę, egzistavusią tais metais“; 5) priežastinį ryšį – *Lex Aquilia* tekste numatyta, kad tarp veiksmų ir žalos turi būti priežastinis ryšys: „jei kas nors padaro žalą kitam neteisėtai sudegindamas, sulaužydamas ar nutraukdamas, <...> jis turi būti nubaustas sumokėti savininkui“.
2. Vienas iš pagrindinių romėnų teisės privalumų buvo tai, kad romėnai skyrė teisių gynimo priemonių kūrimą, už kurį buvo atsakingi pretoriai, ir ginčų sprendimą, už kurį buvo atsakingas valdžios pareigūnų paskirtas privatus asmuo – *iudex*. Šis institucinis modelis sudarė geras sąlygas efektyviai kurti naujus ieškinius, nes pretoriai galėjo sutelkti daugiau dėmesio į teisės plėtrą, nesirūpindami procedūriniais bylos reikalavimais ar byloje esamų įrodymų gausa. Vieni iš sėkmingiausių pretorių veiklos rezultatų yra ieškiniai *actio utilis* ir *actio in factum*. *Actio utilis* buvo ieškiny, kurį pretorius sukurdamas siekdamas apimti situaciją, kuri nėra tiksliai apibrėžta įstatyme, tačiau yra pakankamai panaši, kad būtų verta apsaugos. Tuo tarpu *actio in factum* buvo sukurtas tiems atvejams, kai įstatymas apskritai nenumatė jokios gynybos priemonės, kuri bent iš dalies padėtų išspręsti ieškovo reikalavimą. Tokiais atvejais pretorius sukurdamo ieškinį, kuris buvo pagrįstas esama faktine situacija.
 3. Pretoriai *actio utilis* ir *actio in factum* ieškiniiais reikšmingai prisidėjo prie *Lex Aquilia* ir visos romėnų deliktų teisės plėtros: 1) pretoriai suteikė ieškinį tais atvejais, kai žala nebūtinai yra padaroma fiziniais pažeidėjo veiksmais; 2) pretoriai išplėtė *Lex Aquilia* taikymą esant netiesioginiam priežastiniam ryšiui; 3) pretoriai prisidėjo prie atsakomybės už neveikimą atsiradimo; 4) pretoriai suteikė tiek uzufruktoriui, tiek įkaito turėtojui teisę ginti savo interesus, kai su jų teisiniais interesais susijęs daiktas būdavo sugadinamas ar sunaikinamas.

Literatūra

Norminiai teisės aktai

Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. 2000 m. liepos 1 d., *Valstybės žinios*. Nr. 74-2262.
Federal Rules of Civil Procedure, 28 *U.S.C.*, 1938.

Specialioji literatūra

- AUBERT, Jean Jacques (2015). *Commerce*. In: JOHNSTON, David (sud.). *The Cambridge Companion to Roman Law*. Cambridge University Press.
- BUCKLAND, William Warwick; STEIN, Peter (1975). *Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*. Cambridge University Press.
- CURSI, Floriana (2016). *The Scope and Function of Civil Wrongs in Roman Society*. In: PLESSIS, Paul J. et al. *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*. Oxford University Press.
- DAUBE, David (1936). On the Third Chapter of the *Lex Aquilia*, 52 *Law Quarterly Review*.
- Digest 9.2.2 pr. (Gaius, *Ad Edictum Provinciale*). In: LAWSON, Frederick Henry (1950). *Negligence in the Civil Law*. Oxford University Press.
- Digest 9.2.27.5 (ULPIAN, *Ad Edictum 18*). In: LAWSON, Frederick Henry (1950). *Negligence in the Civil Law*. Oxford University Press.
- DRIUKAS, Artūras; VALANČIUS, Virgilijus (2005). *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- EBERLE, Lisa Pilar. (2024) The Edicts of the Praetors: Law, Time, and Revolution in Ancient Rome. *Law and History Review*, 42(2), 237–261. <https://doi:10.1017/S0738248023000500>
- EPSTEIN, Richard (2020). One Step at a Time in Roman Law: How Roman Pleading Rules Shape the Substantive Structure of Private Law. In: DARI-MATTIACCI, Giuseppe; KEHOE, Denis (sud.). *Roman Law and Economics II: Exchange, Ownership, and Disputes*. Oxford University Press.

- EPSTEIN, Richard (1992). A Common Lawyer Looks at Constitutional Interpretation. *Boston University Law Review*, 72.
- GAIUS (1963). The Institutes of Gaius pt. II. In: de ZULUETA, Francis (sud.). Oxford University Press.
- JONAITIS, Marius (2014). *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- JUSTINIAN (1979). *The Digest of Roman Law: Theft, Rapine, Damage and Insult*. Penguin Classics.
- KASER, Max (1984). *Roman Private Law: a Translation. 2nd edition*. Manualia / UNISA.
- NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (1999). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia.
- NICHOLAS, Barry (1962). *An Introduction to Roman Law*. Clarendon Press (Clarendon Law Series).
- STEIN, Peter (1999). *Roman Law in European History*. Cambridge University Press.
- VĖLYVIS, Stasys; JONAITIS, Marius (2007). *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- ZIMMERMANN, Reinhard (1996). *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford University Press.

Bendrosios kompetencijos teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-597-421/2015.

Dr. Jurgis Bartkus, LL.M., yra Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros asistentas. Pagrindinės mokslinių interesų sritys – įrodymai ir įrodinėjimas, arbitražo teisė, civilinio proceso teisė, romėnų teisė, ekonominė teisės analizė.

Jurgis Bartkus, PhD, LL.M. is an Assistant Professor at Vilnius University, Faculty of Law. His main areas of research include evidence, arbitration, civil procedure, Roman law, economic analysis of law.